

УДК 159.962.5: 923.35

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.49.27-34>

А. Джулай, здобувачка PhD

djulaynana@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-6110-8512

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, Україна

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИТОКІВ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСТРУКТА

Розкрито теоретико-методологічні засади витоків виникнення і розвитку емоційного інтелекту як психологічного конструкта. Зазначено, що дослідники називають досліджуваний конструкт "емоційним інтелектом", між тим думки вчених щодо психологічної сутності досліджуваного феномену різняться. З одного боку, їхні підходи доповнюють один одного, а з іншого, – суперечать один одному. Між тим загальною рисою існуючих підходів до визначення емоційного інтелекту є розуміння цього конструкта як здатності до адекватної діагностики емоцій, їхнього розуміння та управління ними. Ідеться як про власні емоції суб'єкта, так і емоції інших людей. У сучасних концепціях емоційного інтелекту відображено тенденцію поєднання ірраціональної складової людської психіки (емоцій, інтуїції) та раціональної складової (мислення, аналіз, логіка). Інтелект та емоції взаємодіють, спостережено їхню взаємодоповнюваність, а не антагоністичні стосунки. У всіх психологічних підходах, що описують взаємозв'язок інтелекту та емоцій, вказано на когнітивне визначення емотивних проявів особистості. Детермінантами є такі якості особистості, як вміння оцінювати та інтерпретувати події і стани, що відбуваються (власні та інших), вміння оцінювати та передбачати необхідні та наявні ресурси для досягнення поставленої мети. Емоційний інтелект є суттєвим психічним ресурсом людини. Він сприяє підвищенню результативності діяльності за рахунок розуміння та регуляції емоцій, з одного боку, і покращення взаємодії з соціальним оточенням за рахунок розпізнавання емоцій інших людей та управління ними, з іншого. У стресовій ситуації цей вид інтелекту дозволяє оптимізувати енергетичні витрати, керувати стрес-чинниками, отримувати корисний досвід, ефективніше вирішувати поставлені завдання. Емоційний інтелект не є постійною величиною й успішно піддається розвитку внаслідок спеціально розроблених програм або за допомогою життєвого досвіду.

Ключові слова: емоційний інтелект; психологічний конструкт; людська психіка; емотивні прояви особистості; психічний ресурс людини.

Постановка проблеми. Однією з головних проблем сучасного суспільства взагалі і військового середовища зокрема є ефективна взаємодія фахівця в колективі та ефективність його професійної діяльності. У цьому контексті цікавою є здатність психолога як фахівця регулювати власну поведінку, взаємодію з оточенням, виконувати професійні задачі і долати труднощі, а також його внутрішні ресурси, що забезпечують реалізацію цих можливостей. Особливо актуально це для діяльності військового психолога ЗСУ, що виконує свої обов'язки в екстремальних умовах на сході України, де доводиться працювати з особовим складом під впливом різноманітних стрес-чинників бойової обстановки. Для цього він повинен володіти високорозвиненим емоційним інтелектом і формувати його у тих, з ким він працює, насамперед для забезпечення їхньої емоційно-вольової стійкості, психологічної сумісності, профілактики емоційного вигорання, попередження професійної деформації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковці вже довели вплив емоційного інтелекту на стійкість до стресу через взаємозв'язок із самооцінкою, зниженням емоційного вигорання, вольовими якостями, конструктивними копінг-стратегіями, оптимальним рівнем тривоги, соціальною та професійною самореалізацією особистості, комунікативною компетентністю, професійною ефективністю. Зокрема, Є. Краснов і Т. Корнилова встановили, що толерантність до невизначеності сприяє результативності діяльності військових керівників, взаємодіючи зі змінними емоційного інтелекту (предиктором є внутрішньоособистісний емоційний інтелект). Таким чином, показано необхідність аналізу психологічних передумов прогнозування результативності діяльності військових керівників [1]. А Л. П'янківська дослідила психологічну профілактику синдрому "емоційного вигорання" у курсантів вищих навчальних закладів МВС України [2].

Зарубіжні дослідники виявили зв'язок емоційного інтелекту з підвищенням ефективності когнітивних процесів, успішністю вирішення завдань (Р. Чеса), про-

блемно-орієнтованими копінг-стратегіями, підвищенням професійної самоефективності (S. Mérida-López), зниженням чутливості до стресу, оптимальним бойовим станом спортсменів під час змагань (V. Сесе). Незважаючи на значний інтерес дослідників до ролі емоційного інтелекту в розвитку та підтримці певних особистісних характеристик, немає ґрунтовних досліджень щодо його впливу на психічну стійкість особистості в умовах стресу, що вимагає критичного аналізу існуючих здобутків у цьому напрямі. На цей час усе різноманіття теорій і концепцій емоційного інтелекту зводиться до двох основних: до змішаних моделей (R. Bar-On, D. Goleman, R. Boyatzis, K. Petrides, A. Furnham та ін.) і моделі здібностей (J. Mayer, P. Salovey, D. Caruso).

Метою статті є розкриття теоретико-методологічних засад витоків виникнення і розвитку емоційного інтелекту як психологічного конструкта.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емоційний інтелект проявляється в гармонії між внутрішнім станом людини та її поведінковими проявами, оскільки пов'язаний із ціннісно-сисловою сферою особистості, внутрішньою мотивацією діяльності, високим рівнем самоконтролю, самооцінки, психологічного благополуччя та інтернальності [3]. Оформлення поняття емоційного інтелекту як самостійного психологічного конструкта зумовлено багаторічними спостереженнями дослідників, які виявили, що життєвий успіх людей не завжди пов'язаний з рівнем їхніх когнітивних здібностей. Більше того, люди з високим рівнем академічного інтелекту не демонстрували видатних успіхів у різних сферах життя. Психологи визначили, що рівень академічного інтелекту і креативність корелюють переважно з навчальною успішністю [4, 5]. У цьому зазначені можливості слабо пов'язані з життєвим успіхом людини. Це спостереження спровокувало ряд наукових досліджень, присвячених пошуку ресурсів, що забезпечують життєвий успіх людини, після чого дослідники стали стверджувати, що життєвий успіх людини багато в чому залежить від її здатності взаємодіяти з оточуючими людьми.

Поняття емоційного інтелекту бере свій початок з концепцією, яку сформулював Е. Торндайк, згідно з якою соціальний інтелект – це здатність людини прогнозувати розвиток міжособистісних відносин, розуміти наслідки тих чи інших дій, розпізнавати стан інших людей і за рахунок цієї інформації вибудовувати ефективну взаємодію [6]. Навіть у ранній період розвитку психології мислення дослідники визнавали, що мислення людини містить емоційні компоненти. Е. Блейлер, виходячи з аналізу патології, поділяв мислення на аутистичне та реалістичне [7]. Емоційне мислення автори пов'язували переважно з функціонуванням у повсякденному житті, а інтелектуальне – з науковим пізнанням, з інтелектуального мислення при цьому виключалися навіть згадки про афективність. Е. Блейлер на прикладі шизофренії вивчав роль афективних процесів у психіці людини. Він стверджував, що є "аутистичне мислення", закони якого відрізняються від раціонального мислення. Цей вид мислення оперує помилковими поняттями, символами, не враховуючи тимчасові відносини, а його цілі досягаються завдяки механізму, який залежить від впливу афектів. Хоча ці види мислення протилежні в багатьох відносинах, чіткої межі між ними немає. Створення правильного пізнання навколишнього світу є метою реалістичного мислення. Аутистичні функції викликають уявлення, у яких є афект задоволення, який прагне витіснити уявлення, зафарбовані протилежним афектом. У той час як реалістичні механізми сприяють адаптації до навколишнього світу, аутистичні функції створюють насолоду і не допускають невдоволення [7].

Т. Рібо виокремлював афективний та інтелектуальний, у той час як Г. Майер – розсудливий та емоційний види мислення [8]. Дослідження останнього довело важливість емоційного мислення в розумовій діяльності людини. Як в емоційному мисленні, так і в розсудливому логічні процеси аналогічні (тлумачення, об'єктивування, діяльність категоріального апарату), але загальна тенденція в актах емоційного мислення інша. Пізнавальний процес відсунуто на задній план, а увага зосереджена на практичній меті, для якої пізнання є лише побічним засобом.

Роль емоцій у мисленні розглядав як найважливішу Л. Секей. Як зазначає О. Тихомиров, на думку Л. Секкея, місце емоції – між першим розумінням завдання та першим планом його вирішення. Він вважав, що емоційні чинники на "нижчих щаблях організації" розумового процесу функціонують як "організатори фази", а "об'єкт емоції стає об'єктом мислення", при цьому "мета емоції стає метою мислення". Чим вище організація фази, тим меншою мірою емоційні чинники мають самостійне значення [9].

Л. Терстоун уперше сформулював та обґрунтував положення про те, що інтелект є не лише механізмом переробки інформації, а й механізмом регуляції психічної та поведінкової активності. Він обґрунтував різницю між аналітичними здібностями і контролюючими, регулюючими здібностями. Інтелект, що є проявом розумності, автор визначає як здатність гальмувати імпульсивні спонукання доти, доки існуюча ситуація не буде осмислена в контексті оптимального способу поведінки. Л. Терстоун виокремлював як умови, що сприяють застосуванню інтелекту, по-перше, відсутність миттєвого тиску ситуації, і, по-друге, відсутність надмірного бажання. Таким чином, головний критерій інтелектуального розвитку згідно з цією теорією – це міра контролю потреб. Р. Зайонс повторив висновок Л. Терстоуна про первинність афективного компонента інтелектуального

відображення щодо власне когнітивного [10]. Він стверджував, що, на відміну від суджень про об'єктивні властивості ситуації, почуття не є довільно контрольованим, воно погано вербалізується, відрізняється "безповоротністю". Почуття, окрім того, може бути відокремлено від змісту (тобто можна згадати подію за допомогою емоційного враження, не спираючись на деталі) тощо.

Х. Хекхаузен зазначав, що емоції не прості, такі, що впливають на мотиваційні явища "внутрішніми стимулами, вони скоріше є результатом такої переробки інформації, коли справу вирішує когнітивна інтерпретація ситуації" [11]. У когнітивному підході емоція сприймається як "функція розуму", як комплекс відповідей, забезпечених когнітивними процесами [12]. Когнітивна теорія М. Арнольда оцінює ситуацію з погляду її користності чи небезпеки. Об'єкт може бути сприйнятий та оцінений до виникнення емоції. Емоція тоді з'являється як прийняття чи відкидання об'єкта у відповідь на оцінку об'єкта [13]. Як вважає Р. Лазарус, кожна емоція є комплексною відповіддю, що складається із трьох різних підсистем. У першій наявні сигнальні перемінні чи стимульні властивості. Друга є оцінювальною підсистемою, яка визначається як функція процесів, що використовуються для оцінки стимульної ситуації. Третя є відповіддю, яка містить як мімічні вирази, так і когнітивні та інструментальні реакції [14].

Г. Гарднер сформулював теорію множинного інтелекту і пояснив, що інтелект є потенціалом, який реалізовується в певних умовах та забезпечує адекватну взаємодію з навколишньою дійсністю. За Х. Гарднером, інтелект представлено в *семи варіантах*:

- 1) просторовий інтелект – здатність сприймати просторові властивості та відносини, перетворювати існуючі образи та вирішувати розумові завдання, користуючись зорово-просторовими уявленнями;
- 2) тілесно-кінестетичний інтелект – здатність до певних практичних дій з предметами, а також вміння володіти власним тілом;
- 3) музичний інтелект – здатність сприймати музичні образи та висловлювати їх у мелодії та ритмі;
- 4) вербальний інтелект визначається здатністю ставити та вирішувати проблеми, користуючись мовними засобами, а також особливою сприйнятливістю до звучання слова та фрази, до їхнього граматичного ладу;
- 5) логіко-математичний інтелект – математичні здібності, здатність до дедуктивних висновків, що є в основі наукової діяльності;
- 6) внутрішньоособистісний інтелект – здатність, що дозволяє людині проникати в таємні глибини власних переживань і думок;
- 7) міжособистісний інтелект – здатність до емпатії, розуміння настрою людей, їхніх намірів і почуттів, вміння ладнати з людьми і досягати всього за допомогою оточуючих [15].

Ці типи інтелекту взаємодіють один з одним. Взаємозв'язані, наприклад, вербальний та логіко-математичний види інтелекту, а також логіко-математичний та просторовий. Але Х. Гарднер при цьому зазначає, що ці типи інтелекту не ідентичні. На його думку, кожному з них відповідає власна підсистема в роботі нервової системи, яка спеціалізується на переробці певної інформації: вербальної, просторової тощо. Але вони дуже важливі в розкритті інтелектуального потенціалу людини. Отже, наявність у концепції Г. Гарднера особистісного модуля стало передумовою формування поняття емоційного інтелекту.

Уперше термін "емоційний інтелект" ввів У. Пейн у 1985 р. Через п'ять років Дж. Майер і П. Селовей уперше презентували концепцію емоційного інтелекту, згідно з якою це – когнітивна здатність, особливий тип інтелекту, що дозволяє розуміти власні та чужі емоції, керувати ними та використовувати їх для покращення якості виконуваної діяльності. Таким чином, емоційний інтелект складається із трьох взаємопов'язаних розумових процесів: оцінка та вираження емоцій; контроль емоцій; використання емоцій для покращення адаптації. Усі ці здібності можуть бути спрямовані як на власні емоції, так і на емоції інших людей. Оцінка та вираження емоції може здійснюватись вербальними та невербальними способами. Пізніше цю концепцію емоційного інтелекту було доповнено ними. У цій концепції емоційний інтелект виконує функції:

- ідентифікація емоцій (здатність помітити наявність самої емоції, зрозуміти, яка саме емоція виникла, адекватно висловити її, а також здатність відрізнити справжню емоцію від її імітації);
- самомотивація (здатність використовувати емоції, підвищення процесу мислення, спрямування уваги на важливі події, усвідомлене формування необхідного емоційного настрою для ефективного виконання діяльності);
- розпізнавання емоцій (здатність розуміти вербальну та невербальну інформацію про емоції, полягає в когнітивній обробці інформації про емоції);
- управління емоціями (вміння контролювати емоційний стан, знижувати інтенсивність негативних емоцій, здатність до вирішення емоційно навантажених проблем без придушення пов'язаних з нею негативних емоцій) [16].

Д. Гоулман, виходячи з ранніх ідей П. Селовея і Д. Майера, створив розширену концепцію емоційного інтелекту. Автор обґрунтував наявність зв'язку між емоційним інтелектом та соціальним успіхом, таким чином, довівши "цінність" конструкта "емоційний інтелект". Д. Гоулман розуміє під емоційним інтелектом "здатність людини тлумачити власні емоції та емоції оточуючих про те, щоб використовувати отриману інформацію для реалізації власних цілей" [17]. Д. Гоулман, Р. Бояціс та Е. Маккі виокремлюють два типи навичок, властивих людям, що мають високий емоційний інтелект: особистісні навички (здібності, що визначають способи управління собою) та соціальні навички (здібності, що визначають способи управління відносинами з людьми) [18]. Ці навички містять по два компоненти і кілька субкомпонентів відповідно. Автори виокремлюють такі складові емоційного інтелекту та пов'язані з ними особистісні та соціальні навички:

1. Особистісні навички, які визначають, як ми керуємо собою. Такими авторами вважають самосвідомість, у якій виокремлюють емоційну самосвідомість (аналіз власних емоцій та усвідомлення їхнього впливу на людей; використання інтуїції при прийнятті рішень), точну самооцінку (розуміння власних сильних сторін та меж власних можливостей), впевненість у собі (почуття власної гідності та адекватна оцінка власної обдарованості). Також особистісними навичками автори вважають самоконтроль, тобто вміння контролювати руйнівні емоції та імпульси, відкритість як прояв чесності та прямої, адаптивність, тобто гнучке пристосування до мінливої ситуації та подолання перешкод, волю до перемоги, ініціативність, тобто готовність до активних дій та вміння не втрачати повноваження, оптимізм, тобто вміння позитивно мислити.

2. Соціальні навички, які визначають, як людина керує своїми стосунками з людьми. Такими авторами вважають соціальну чуйність, що містить співпереживання, ділову поінформованість (розуміння поточних подій, ієрархії відповідальності та політики на організаційному рівні), запобіжність (здатність визнавати і задовольняти потреби підлеглих, клієнтів або покупців). Також соціальними навичками вони вважають управління відносинами, що містить натхнення (вміння вести за собою, створюючи захопливу картину майбутнього), вплив (володіння рядом тактик переконання), допомога в самовдосконаленні (заохочення розвитку здібностей інших людей за допомогою відгуків та настанов), сприяння змінам (здатність ініціювати перетворення, удосконалювати методи управління та вести працівників у новому напрямі), урегулювання конфліктів, зміцнення особистих взаємин (культивування та підтримка мережі соціальних зв'язків), командну роботу та співпрацю [18].

Р. Бар-Он запропонував розглядати емоційний інтелект як комплекс непізнавальних здібностей, що дозволяють людині бути успішною в професійному та особистому аспектах, успішно адаптуватися в навколишній дійсності. Його модель належить до змішаних, оскільки поєднує здібності та особистісні характеристики людини. Вона містить такі сфери:

- внутрішньоособистісна сфера містить здатність розуміти власні емоції і керувати ними, самоаналіз, асертивність, самоповагу, самоактуалізацію;
- міжособистісна сфера стосується гармонійної взаємодії з оточуючими людьми: здатність встановлювати конструктивні взаємини, емпатія, соціальна відповідальність;
- сфера адаптивності: здатність вирішувати різні життєві завдання, проявляти гнучкість поведінки та емоційної сфери в мінливих умовах;
- стійкість до стресових чинників: вміння долати важкі життєві ситуації, здатність стримувати емоційні пориви;
- загальний настрій: відчуття щастя, задоволеності та оптимізму [19].

Ця модель містить як здібності, так і соціальні навички, особистісні характеристики, настрої, чим викликала з боку наукової спільноти сумніви в правомірності використання терміна "інтелект" у зазначеній концепції.

С. Епштейн висунув концепцію практичного інтелекту ("емпіричного розуму"), яка сьогодні є одним із підходів до вивчення зв'язку емоцій та мислення. Він визначає механізм впливу емоцій на мислення та обґрунтовує необхідність регулювання емоційних станів як основи успішності функціонування інтелекту та особистості загалом. На його переконання, існують два види інтелекту. Окрім раціонального інтелекту, люди володіють іншим, який неможливо виміряти за допомогою IQ [20]. Дослідник називає його емпіричним розумом. "Якщо навички раціонального мислення ми отримуємо за допомогою абстрагування та аналізу, то емпіричний розум удосконалюється безпосередньо із досвіду. Раціональний метод намагається вирішувати проблеми за допомогою логічних побудов, емпіричний – слід інтуїтивної мудрості. Емпіричний розум набагато тісніше пов'язаний із нашими емоціями, ніж раціональний" [21, с. 332]. На його думку, практичний розум як інтерпретує зовнішні події, так і намагається управляти емоціями. Основною метою є отримання максимуму задоволення та зведення до мінімуму болю та неприємних почуттів. Між емоціями та емпіричним розумом існує і зворотний зв'язок. Чим більше емоційне збудження, яке відчуває

людина (стрес, роздратування, страх), тим більше вона підпадає під вплив емпіричного розуму. С. Епштейн запропонував концепцію конструктивного мислення, основу якої становить вміння використовувати переваги раціонального та емпіричного розуму. Двома найважливішими елементами конструктивного мислення є управління емоціями та управління поведінкою. Спільно ці компоненти детермінують здатність ефективної взаємодії з внутрішнім світом почуттів та світом подій [22].

К. Ізард виокремлює так звані "афективно-когнітивні комплекси" або інтелектуальні емоції (здивування, інтерес, почуття гумору, здогади, сумніви). Вони виникають у процесі мисленнєвої діяльності, впливають на неї, спрямовують розумовий процес, повідомляють про успішність чи невдачу в досягненні поставлених завдань. Інтелектуальні емоції не мають валентного забарвлення й є результатом взаємодії афектів і процесу пізнання [23]. Д. Вонг та Н. Андерсон встановили, що високий рівень емоційного інтелекту пов'язаний із зовнішнім локусом контролю. Екстраверти більш схильні розуміти власні та чужі емоції та виявляти емпатію щодо оточуючих [24].

Зауважимо результати, які отримав Л. Не, а саме: емоційний інтелект позитивно корелює з регіональним обсягом сірої речовини в правій орбітофронтальній ділянці кори головного мозку, яку розглядають як основну ділянку емоційної обробки. Дослідник вказує на той факт, що більший обсяг сірої речовини в зазначеній ділянці кори головного мозку пов'язаний з кращою обробкою емоційної інформації та регуляцією емоцій [25]. У дослідженні KN. Karle, T. Ethofer та ін. було встановлено, що показники емоційного інтелекту, отримані за допомогою тесту MSCEIT, позитивно корелюють з нейронними механізмами, що зумовлюють чутливість до сприйняття голосу, розпізнавання міміки обличчя та підвищення активності відповідно до мозку [26].

Л. Виготський ще в 30-х роках ХХ ст. було сформульовано принцип єдності афекту та інтелекту, який полягає в тому, що емоції та мислення є єдиним цілим і впливають одні на одні. Емоції беруть участь у регуляції розумових процесів і мотивують інтелектуальну діяльність. Уперше інтелектуалізація емоційної сфери проявляється до кінця дошкільного віку, коли афекти припиняють визначати поведінку дитини. У молодшому шкільному віці емоції вже повністю підпорядковані мисленню, формуються так звані "сміслові переживання". У цьому зв'язку афектів і мислення, на думку Л. Виготського, має динамічний характер: кожному етапу розвитку інтелектуальної сфери відповідає певний рівень розвитку емоцій [27]. Надалі ідея єдності мислення та емоційних процесів розвивалася в працях О. Лурії, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, Б. Зейгарник, А. Брушлінського, О. Бодальова.

С. Рубінштейн дійшов висновку, що "...коли кажуть про інтелектуальні, емоційні та вольові процеси, ідеться про характеристику єдиних і водночас різноманітних психічних процесів за переважним у кожному такому процесі інтелектуальному, емоційному або вольовому компоненті" [28, с. 129]. Він стверджував, що емоції, воля і мислення є єдиним процесом. Їхнє поєднання створює різноманітність психічних процесів за допомогою переважання інтелектуального, емоційного чи вольового компонента. Результативність розумової діяльності визначається тим, наскільки розвинена емоційна сфера індивіда, чи здатний він ідентифікувати та регулювати власні внутрішні емоційні процеси та помічати емоції інших людей. Вчений зазначив той факт, що

продуктивність і результативність діяльності залежать від розвитку емоційних здібностей суб'єкта.

Емоції вчені досліджували на рівні мозкових структур. Афективну регуляцію мислення на рівні нейрофізіології вивчала Н. Бехтерева, яка встановила, що виникнення емоцій, особливо сильних негативних, призводить до зміни повноважень великих зон мозку до обробки інформації. При цьому порушується як сам розумовий процес, так і діяльність, що з нею пов'язана. При цьому для здорового мозку властиві переважно локальні зміни під впливом емоцій, які стимулюють і покращують розумовий процес, а для емоційно незбалансованого мозку – поширені зміни, що призводять до порушення діяльності. Вивчення нею термінових емоційних реакцій людини на фруструючі ситуації показало, що спочатку задіяні зони мозку, відповідальні за раціональний аналіз ситуації, і лише після цього – емоційні структури. Тобто спочатку відбувається розуміння та оцінка події, а потім – емоційна реакція [18].

Відповідно до концепції П. Симонова, людина очікує досягнення мети з будь-якою ймовірністю, при цьому враховуючи відомості про зовнішні умови, засоби та способи її досягнення, співвідносячи інформацію про необхідність дії та про наявні в нього у конкретний момент інструменти для досягнення мети [29]. Протиставлення бажаного та необхідного розглядається як у статичній, так і в динамічній. При статичному зіставленні як результат людина або матиме дефіцит, або надлишок інформації, при динамічному розгляді ситуації відбувається або збільшення, або зменшення ймовірності досягнення мети. У людини виникає або позитивна емоційна реакція у разі збільшення переважання прагматичної інформації та ймовірності досягнення мети, або негативна емоційна реакція в разі дефіциту інформації і зменшення ймовірності досягнення мети. У цій моделі емоції розглядаються як похідна когнітивна оцінка інформації, що надходить.

О. Леонтьєв при розгляді взаємозв'язку емоцій і мислення визначає їхнє завдання як сигналізацію про особистісний сенс подій, що розігруються у житті індивідуума. Він стверджував, що мислення має афективне регулювання, а емоції є системними складовими продуктивного мислення [30, с. 38]. Дослідник зазначав, що успішність соціальної комунікації залежить від поєднання інтелектуальних, емоційних і комунікативних здібностей людини. Він назвав це "соціальна обдарованість" особистості. У свою чергу, О. Тихомиров довів, що існує не лише дифузна активність в емотивній сфері особистості, а й емоційне регулювання когнітивних процесів [31].

Б. Зейгарник, вивчаючи порушення розумових функцій у психічно хворих пацієнтів, дійшла висновку, що протягом життя предмети та явища можуть набувати різного сенсу та значущості для людини, що зумовлено супутніми емоційними переживаннями: афекти можуть визначати значення предметів для суб'єкта. Таким чином, авторка каже про емоційне регулювання мислення [32]. В. Шадріков вказав на взаємозв'язок здібностей та емоцій людини. Вивчаючи здібності суб'єкта, він виокремлює серед них інтелектуальні та духовні. До останніх належать самопізнання, самосвідомість, "самопереживання" [33].

Поняття "емоційний інтелект" на пострадянському просторі з'явилося завдяки Г. Гарською у 1999 р. Згідно з її трактуванням, емоційний інтелект – це здатність особистості розуміти відносини, що відображаються в емоціях, аналізувати власні емоційні стани за рахунок інтелектуальних здібностей та керувати ними. Вона

зазначає, що емоції містять інформацію про відносини людини в навколишньому середовищі та до себе, а інтелект сприяє розумінню цих відносин. Таким чином, робота інтелекту полягає в усвідомленні емоцій, їхньому диференціюванні, вербалізації та, зрештою, прийнятті рішення на основі отриманої інформації. Емоційний інтелект, на її думку, на відміну від загального інтелекту, відображає внутрішній стан суб'єкта, його зв'язок з поведінкою як взаємодією з навколишньою дійсністю [34].

Д. Люсін вказує на те, що некоректно розглядати емоційний інтелект лише як когнітивну здатність, необхідно враховувати загальну емоційну спрямованість особистості, прагнення людини до аналізу власної поведінки та переживань. Він запропонував власну концепцію емоційного інтелекту. Автор трактує емоційний інтелект як здатність людини розуміти власні та чужі емоції, керувати ними. Д. Люсін уточнює, що розуміння емоцій містить ідентифікацію емоцій (здатність помітити наявність емоції, їхню якість у себе або іншої людини), розуміння причини виникнення конкретної емоції та наслідків, до яких вона може призвести. Управління емоціями – це здатність людини регулювати інтенсивність емоційного переживання, контролювати його зовнішній прояв, викликати необхідну емоцію. Розуміння та управління може бути спрямоване на власні та на чужі емоції. Таким чином, автор виокремлює внутрішньо-особистісний та міжособистісний види емоційного інтелекту. На його думку, емоційний інтелект має двоїсту природу, оскільки містить як когнітивні здібності, так і особистісні характеристики [35].

Д. Люсін і М. Билкіна зазначають, що люди виявляють різні емоційні реакції на однакові ситуації, навіть якщо цілі у них однакові. Також немає однозначних зв'язків між емоцією та її зовнішнім виразом, тому для ідентифікації емоцій інших людей необхідно враховувати додаткову інформацію про такі деякі проміжні перемінні, як: індивідуальні особливості людини, культурні особливості тієї спільноти, до якої вона належить, її актуальний фізичний та психічний стани. Ці проміжні змінні автори називають медіаторами. У результаті Н. Билкіна та Д. Люсін запропонували власну когнітивну схему емоцій, у якій кристалізується емоційний досвід суб'єкта [36]. Однією з найважливіших функцій схеми емоцій вважається те, що вона використовується при ідентифікації емоцій як чужих, так і своїх. Схема містить набір ознак, за допомогою яких можна робити висновки про наявність тієї чи іншої емоції. Порівняння комплексу ознак за схемою дозволяє ідентифікувати емоцію. При цьому передбачається, що жодна з ознак не є жорстко прив'язаною до певної емоції, а її ідентифікація здійснюється на імовірнісній основі. Окрім того, когнітивні схеми емоцій використовуються для пояснення та передбачення поведінки людей.

На думку авторів, когнітивна схема емоцій має такий вигляд: об'єднувальним ядром є знання про суб'єктивне переживання емоції, отримане з особистого досвіду. Оскільки воно майже не піддається фіксації за допомогою засобів мови та інших знакових систем, то відображення відбувається безпосередньо в пам'яті. Саме завдяки виникненню цього емоційного тону здебільшого (хоча і не завжди) ми безпосередньо "знаємо", яку емоцію відчуваємо. Як зазначає І. Степанов, не всі автори вважають за правильне введення до схеми такого елемента, як суб'єктивне переживання, тому що чітко зафіксувати його за допомогою зовнішнього спостереження або будь-яких інших об'єктивних процедур неможливо. Але, оскільки

інтроспективно воно є головним показником, за яким людина може оцінити власний емоційний стан, то напевно чи цю позицію можна назвати вірною [37]. Кінцевим продуктом емоційного інтелекту, за Д. Люсіним, є прийняття рішень на основі відображення та осмислення емоцій, які є диференційованою оцінкою подій, що мають особистісний сенс. Емоційний інтелект відображає внутрішній світ та його зв'язок з поведінкою особистості та взаємодією з реальністю, тоді як абстрактний і конкретний інтелекти відображають закономірності світу зовнішнього.

Близька за змістом концепція, яку висунула М. Манойлова, у якій емоційний інтелект сприймається як здатність розуміти, приймати і контролювати емоції. Авторка також виокремлює внутрішньоособистісний і міжособистісний види емоційного інтелекту, а до його структури, окрім емоцій та інтелекту, вона додає поняття волі як можливості підпорядковувати емоції розуму. Воля, на думку дослідниці, і є складовою, яка поєднує емоції та інтелект [38].

Д. Ушаков трактує емоційний інтелект як компонент соціального інтелекту людини, пояснюючи його роль: "емоційний інтелект, необхідний для того, щоб поставити емоційність на службу вирішенню тих чи інших завдань, сформульованих у межах раціональної системи поведінки" [39, с. 28]. Дослідник називає емоційний інтелект рефлексивною здібністю: початковий рівень рефлексії дозволяє людині усвідомлювати власні почуття. Над нею вибудовується наступний рівень тощо. З розвитком цієї здібності зростає роль емоційного інтелекту. Щоб ефективно управляти власною емоційною сферою, на його думку, необхідно мати достатньо розвинений загальний інтелект.

О. Савенков зазначає важливу роль емоційного інтелекту та соціальної компетентності в досягненні життєвого успіху особистістю. Відповідно до розробленої автором концепції соціальний інтелект містить, зокрема емоційний (чутливість, контроль емоцій, емпатія, здатність встановлювати емоційно міцні стосунки з іншими людьми, схильність до емоційного зараження). З пред'явленої ним моделі емоційний інтелект є компонентом соціального, забезпечуючи емоційний аспект міжособистісної взаємодії [40].

І. Андрєєва визначає емоційний інтелект як стійку ментальну здатність людини, що містить емоційний і соціальний компоненти. До структури емоційного інтелекту, на її думку, входять: усвідомлення, розрізнення та вираження емоцій, регуляція емоційного стану, самомотивація. Вчена трактує емоційний інтелект як структурний компонент соціального інтелекту, спрямований на регуляцію поведінки та встановлення конструктивних відносин у соціальному середовищі [41].

Е. Носенко та М. Коврига розробили модель емоційного інтелекту, основними ознаками якого є особистісні характеристики: екстраверсія, доброзичливість, сумлінність, відкритість новому досвіду, емоційна стійкість. Авторки виокремили внутрішньоособистісний (самоорганізація з метою ефективного виконання діяльності, здатність змінювати навколишню дійсність задля досягнення власної користі) та міжособистісний види емоційного інтелекту (здатність встановлювати гармонійні відносини із соціальним оточенням). Внутрішньоособистісним емоційним інтелектом вони вважали сумлінність, а міжособистісним – доброзичливість та екстраверсію. Відкритість новому досвіду та емоційна стійкість належать до обох форм емоційного інтелекту [42].

Г. Юсупова під емоційним інтелектом розуміє здатність успішно застосовувати інтелект для ефективної взаємодії з навколишнім світом. Вона виокремила декілька чинників, що характеризують емоційний інтелект: саморегуляція; контроль емоцій, регулювання емоційного фону, усунення негативних емоцій; регулювання міжособистісних відносин; соціальні навички; рефлексія; розуміння власних емоцій та мотивацій; емпатія; розпізнавання емоцій та почуттів інших людей, децентрація. Вона об'єднала їх у два основні блоки – поведінковий та когнітивний [43].

Б. Лемберг виокремлює два види компетентності, що належать до емоційного інтелекту: особистісну (здатність усвідомлювати власні емоції та регулювати їх) і соціальну (здатність розуміти процеси, що відбуваються в суспільстві та управляти міжособистісними відносинами). По суті, ці два види являють собою не що інше, як внутрішньоособистісний та міжособистісний види емоційного інтелекту [44].

О. Белкіна розглядає емоційний інтелект як сукупність когнітивних здібностей (розпізнавання, ідентифікація емоцій, швидкість переробки емоційної інформації) та особистісних характеристик, які, у свою чергу, поділяють на поведінковий (емоційна саморегуляція) та емоційний компоненти (емоційна виразність, настрій). На її думку, емоційний інтелект є динамічною характеристикою, що розвивається протягом життя [45].

Т. Манянина, вивчаючи емоційний інтелект як невід'ємний компонент психологічної культури особистості, виокремила ряд його функцій:

- оціночно-прогностична (розпізнавання та транслюція емоційних переживань за допомогою вербальних та невербальних засобів, прогнозування емоційних реакцій оточуючих на основі отриманої інформації);
- емоційно-комунікативна (забезпечення ефективних міжособистісних відносин за допомогою правильно розуміння та використання емоцій);
- регулятивна (вибір найоптимальніших стратегій подолання стресу, зниження рівня емоційного вигорання);
- мотивуюча (стимулювання внутрішньої мотивації діяльності та мотивації до досягнення успіху);
- рефлексивно-корекційна (осмислення власних та чужих емоційних реакцій, за рахунок чого відбувається зниження рівня внутрішньої напруги) [46].

К. Кузнєцова додала до структури емоційного інтелекту когнітивні, рефлексивні, поведінкові та комунікативні здібності, які можуть виявлятися у внутрішньоособистісному та міжособистісному аспектах [47].

Висновки. Сьогодні емоційний інтелект описують декілька теорій: теорія емоційно-інтелектуальних здібностей Д. Майєра, П. Селовея, Д. Карузо; некогнітивна теорія емоційного інтелекту Р. Бар-Она; теорія емоційної компетентності Д. Гоулмена та двокомпонентна теорія емоційного інтелекту Д. Люсіна. Дослідники називають досліджуваний ними конструкт "емоційним інтелектом", проте думки вчених щодо психологічної сутності досліджуваного феномена різняться. З одного боку, їхні підходи доповнюють один одного, а з іншого, суперечать один одному. Проте загальною рисою існуючих підходів до визначення емоційного інтелекту є розуміння цього конструкту як здатності до адекватної діагностики емоцій, їхнього розуміння та управління ними. Ідеться як про власні емоції суб'єкта та емоції інших людей. Таким чином, у сучасних концепціях емоційного інтелекту відображено тенденцію поєднання іраціональної складової людської психіки (емоцій, інтуї-

ції) та раціональної складової (мислення, аналіз, логіка). Інтелект та емоції, таким чином, перебувають у взаємодії, вказано на їхню взаємодоповнюваність, а не на антагоністичні відносини.

Таким чином, в усіх психологічних підходах, що описують взаємозв'язок інтелекту та емоцій, вказується на когнітивне визначення емотивних проявів особистості. Детермінантами є такі якості особистості, як вміння оцінювати та інтерпретувати події та стани, що відбуваються (власні та інших), вміння оцінювати та передбачати необхідні та наявні ресурси для досягнення поставленої мети. Емоційний інтелект є суттєвим психічним ресурсом людини, кожного військовослужбовця ЗСУ. Він сприяє підвищенню результативності діяльності за рахунок розуміння та регуляції емоцій, з одного боку, та покращення взаємодії з соціальним оточенням за рахунок розпізнавання емоцій інших людей та управління ними, з іншого. До того ж, у стресових ситуаціях цей вид інтелекту дозволяє оптимізувати енергетичні витрати, керувати стрес-чинниками, отримувати корисний досвід, ефективніше вирішувати поставлені завдання, у тому числі, в умовах виконання бойових завдань в зоні ООС. Емоційний інтелект не постійна величина й успішно піддається розвитку.

Список використаної літератури

1. Краснов Е.В., Корнилова Т.В. Эмоциональный интеллект и толерантность к неопределенности как предикторы результативности деятельности военных руководителей. *Вест. СПбГУ*. Серия: 16. 2016. Вып. 3. С. 28–43.
2. П'янківська Л.В. Психологічна профілактика синдрому "емоційного вигорання" у курсантів вищих навчальних закладів МВС України : дис. ... канд. психол. наук. Нац. ун-т оборони України імені Івана Черняховського. Київ, 2019. 196 с.
3. Носенко Е.Л. Форми відображеної оцінки емоційної стійкості та емоційної розумності людини : моногр. / І.Ф. Аршава, К.П. Кутюков. Дніпро : Вид-во "Інновація", 2011. 178 с.
4. Лунёва О.В. Проблема соотношения социального и эмоционального интеллектов. *Вест. Рос. ун-та дружбы народов. Серия: Психология и педагогика*, 2009. № 4. С. 31–36.
5. Экман П. Психология эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь ; пер. с англ. Санкт Петербург : Питер, 2010. 334 с.
6. Hajibabae F. et al. The Relationship between Empathy and Emotional Intelligence among Iranian Nursing Students. *Internat. Jour. of Med. Education*, 2018. Vol. 9. P. 239–243.
7. Хлевная Е.А., Киселева Т.С. Экспериментальное исследование возможности развития эмоционального интеллекта. *Вест. Гос. ун-та Управления*, 2012. № 1. С. 188–191.
8. Майер Дж., Саловей П., Карузо Д. Эмоциональный интеллект (MSCEIT v. 2.0) : рук-во. Москва : Ин-т психологии РАН, 2010. 176 с.
9. Сысоева Т.А., Овсянникова В.В. Связь эмоциональных личностных черт и переживаемых эмоций со скоростью переработки эмоциональной информации. *Психология. Журн. Высш. шк. экон-ки*, 2017. Т. 14. № 2. С. 387–399.
10. Thurstone L.L. 1935. The Vectors of the Mind: Multiple-Factor Analysis For The Isolation of Primary Traits. Chicago, IL : University of Chicago Press.
11. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. 2-е изд. Санкт Петербург : Питер; Москва : Смысл, 2003. 860 с.
12. Ракітянська Л.М. Концептуальні підходи до розуміння емоційного інтелекту як професійно значущої якості вчителя. *Теорія і методика професійної освіти*, 2019. Вип. 12. Т. 2. С. 161–164.
13. Сидоренко М.Г., Огнев А.С., Лихачева Э.В. Инновационные модели развития эмоционального интеллекта на основе обучающих имитативных практик. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, 2017. № 2-2. С. 106–113.
14. Kuška M. et al. Emotional Creativity: A Meta-analysis and Integrative Review. *Creativity Research Jour.*, 2020. Vol. 32 (2). P. 151–160.
15. Гарднер Г. Структура разума. Теория множественного интеллекта ; пер. с англ. А.Н. Свирид. Москва : Вильямс, 2007. 501 с.
16. Mayer J.D., Caruso D.R., Salovey P. Emotional Intelligence meet traditional standards for an intelligence. *Intelligence*, 1999. Vol. 27. P. 267–298.
17. Гоулман Д., Бояцис Г., Макки Э. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2008. 301 с.
18. Грибова О.В. Возрастные особенности уровня развития эмоционального интеллекта студентов и работающих взрослых. *Вест. Самарской гуманитар. акад. Серия: Психология*, 2014. № 1(15). С. 27–36.

19. Bar-On R. Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory / R. Bar-On. J.D.A. Parker (eds.). *Handbook of emotional intelligence*. San Francisco : Jossey-Bass, 2000. P. 363–388.
20. Робертс Р.Д., Мэттьюс Дж., Зайднер М., Люсин Д.В. Эмоциональный интеллект: Проблемы теории, измерения и применения на практике. *Журнал Высш. шк. эк-ки. Психология*, 2004. Т. 1. № 4. С. 3–26.
21. Epstein S. & Meier P. Constructive thinking: A broad coping variable with specific components. *Jour. of Personality and Social Psychology*, 1989, Vol. 57, P. 332–350.
22. Эпштейн С., Бродский А. Вы мудрее, чем вы думаете. Как развить навыки конструктивного мышления и применить его в жизни. Минск : Попурри, 2000. 384 с.
23. Изард К.Э. Психология эмоций : пер. с англ. В.Мисник, А.Татлыбаева. Москва : Питер, 2006. 460 с.
24. Wang D., Anderson N. Excuse-making and blaming as a function of internal-external locus of control. *Eur. Psychol.*, 1994. Vol. 24. № 2. P. 259–302.
25. Ivcevic Z., Brackett M., Mayer J. Emotional intelligence and emotional creativity. *Jour. of Personality*, 2007. Vol. 75 (2). P. 199–236.
26. Karim J., Weisz R. Cross-cultural research on the reliability and validity of the Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT). *Cross-Cultural Res.*, 2010. 44(4). P. 374–404.
27. Выготский Л.С. Собр. соч.: в 6 т. Москва : Педагогика, 1982. Т. 2. С. 21–22, 357–358.
28. Рубинштейн С.Л. Эмоции. *Психология эмоций*. Москва : изд-во МГУ, 1984. С. 152–161.
29. Симонов П.В. Эмоциональный мозг. Москва : Наука, 1983. 378 с.
30. Леонтьев А.Н. Проблема развития психики. Москва : Высш. шк., 1972. 274 с.
31. Тихомиров О.К., Виноградов Ю.В. Эмоции в функции эвристик. *Психологические исследования*. Москва : изд-во МГУ, 1968. 170 с.
32. Зейгарник Б. В. Патофизиология: учебник для академического бакалавриата. Москва : Изд-во Юрайт, 2017. 367 с.
33. Шадриков В.Д. Введение в психологию: эмоции и чувства. Москва : Логос, 2002. 156 с.
34. Гарскова Г.Г. Введение понятия "эмоциональный интеллект" в психологическую теорию: тез. науч.-практ. конф. "Ананьевские чтения". Санкт Петербург : изд-во СПб. ун-та, 1999. С. 25–26.
35. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте. *Социальный интеллект: теория, измерение, исследование* ; под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. Москва : Ин-т психологии РАН, 2004. С. 29–36.
36. Былкина Н.Д., Люсин Д.В. Развитие представлений детей об эмоциях в онтогенезе. *Вопросы психологии*, 2000. № 5. С. 38–48.
37. Степанов И.С. Психологические условия формирования эмоционального интеллекта личности : дисс. ... канд. психол. наук: ГОУ ВПО "Новосибирский государственный педагогический университет". Новосибирск. 2010. 192 с.
38. Манойлова М.А. Тренинг развития эмоционального, интеллекта педагога: от планирования к действию. Школьные технологии. 2007. № 2. С. 126–137.
39. Ушаков Д.В. Социальный и эмоциональный интеллект: надежды, сомнения, перспективы. Социальный и эмоциональный интеллект: от процессов к измерениям / Под. ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. Москва : изд-во "Ин-т психологии РАН", 2009. С. 11–31.
40. Савенков А.И. Эмоциональный и социальный интеллект как предикторы жизненного успеха. *Вест. практ. психологии образования*, 2006. №1(6). С. 30–38.
41. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. Новополюк : ПГУ, 2011. 388 с.
42. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Эмоцийний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. Київ : Вища шк., 2003. 126 с.
43. Юсупова Г.В. Состав и измерение эмоциональной компетентности : дисс. ... канд. психол. наук. Казань, 2006. 111 с.
44. Лемберг Б. Эмоциональный интеллект: как разум общается с чувствами. Санкт Петербург : Вектор, 2013. 140 с.
45. Белкина О.А. Феноменология эмоционального интеллекта. *Вест. Моск. гор. пед. ун-та. Науч. журн. Серия: Педагогика и психология*, 2009. №4(10). С. 47–62.
46. Манянина Т.В. Эмоциональный интеллект в структуре психологической культуры личности: автореферат дисс. ... канд. психол. наук. Том. гос. ун-т. Барнаул, 2010. 22 с.
47. Кузнецова К.С. Педагогическое сопровождение младших школьников в процессе формирования эмоционального интеллекта : автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Саратов. гос. ун-т им. Н.Г. Чернышевского. Саратов, 2012. 24 с.
3. Nosenko E.L., Arshava I.F., Corner K.P. (2011) Forms of reflected assessment of emotional stability and emotional intelligence of man: monograph. Dnipro.: Publishing House "Innovation". 178 p. [in Ukrainian]
4. Luneva O.V. (2009) The problem of correlation of social and emotional intelligences. *Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Psychology and Pedagogy*. No. 4. Pp. 31–36. [in Russian]
5. Ekman P. (2010) Psychology of emotions. I know what you feel. St. Petersburg: Piter. 334 p. [in Russian]
6. Hajibabae F. [et al.]. (2018) The Relationship between Empathy and Emotional Intelligence among Iranian Nursing Students. *International Journal of Medical Education*. Vol. 9. Pp. 239–243.
7. Khlevnaya E.A., Kiseleva T.S. (2012). Experimental study of the possibility of developing emotional intelligence. *Bulletin of the State University of Management*. No. 1. Pp. 188–191. [in Russian]
8. Mayer J., Salovey P., Caruso D. (2010) Emotional intelligence (MSCEIT v. 2.0): manual. Moscow: Publishing House "Institute of Psychology of the Russian Academy of Sciences". 176 p. [in Russian]
9. Sysoeva T.A., Ovsyannikova V.V. (2017) Communication of emotional personality traits and experienced emotions with the speed of emotional information processing. *Psychology. Journal of the Higher School of Economics*. V.14. No. 2. Pp. 387–399. [in Russian]
10. Thurstone L.L. (1935). The Vectors of the Mind: Multiple-Factor Analysis For The Isolation Of Primary Traits. Chicago, IL: University of Chicago Press.
11. Hekhausen H. (2003) Motivation and activity. St. Petersburg: Peter; Moscow: Meaning. 860 p. [in Russian]
12. Rakiyanskaya L.M. (2019) Conceptual approaches to understanding emotional intelligence as a professionally significant quality of a teacher. *Theory and methods of vocational education*. Issue 12. T.2. Pp. 161–164. [in Ukrainian]
13. Sidorenko M.G., Ognev A.S., Likhachev E.V. (2017) Innovative models for the development of emotional intelligence based on teaching imaginative practices. *Actual problems of the humanities and natural sciences*. No. 2-2. Pp. 106–113. [in Russian]
14. Kuška M., Trnka R., Mana J., Tomas N. (2020) Emotional Creativity: A Meta-analysis and Integrative Review. *Creativity Research Journal*. Vol. 32(2). Pp. 151–160.
15. Gardner G. (2007) The structure of the mind. Theory of multiple intelligence. Moscow: Williams. 501 p. [in Russian]
16. Mayer J.D., Caruso D.R., Salovey P. (1999) Emotional Intelligence meet traditional standards for an intelligence. *Intelligence*. V.27. Pp.267–298.
17. Goleman D., Boyatzis G., McKee E. (2008) Emotional leadership: The art of managing people based on emotional intelligence. Moscow: Alpina Business Books. 301 p. [in Russian]
18. Gribkova O.V. (2014) Age features of the level of development of emotional intelligence of students and working adults. *Bulletin of the Samara Humanitarian Academy. Series: Psychology*. No. 1(15). Pp. 27–36. [in Russian]
19. Bar-On R., Parker J.D.A. (eds.) (2000) Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory. *Handbook of emotional intelligence*. San Francisco: Jossey-Bass. Pp. 363–388.
20. Roberts R.D., Matthews J., Seidner M., Lyusin D. V. Emotional intelligence: Problems of theory, measurement and application in practice. *Journal of the Higher School of Economics. Psychology*. 2004. Volume 1. No. 4. Pp. 3–26. [in Russian]
21. Epstein S. & Meier P. (1989) Constructive thinking: A broad coping variable with specific components. *Journal of Personality and Social Psychology*. V.57. Pp. 332–350.
22. Epstein S., Brodsky A. (2000) You are wiser than you think. How to develop the skills of constructive thinking and apply it in life. Minsk: Potpourri. 384 p. [in Russian]
23. Izard K.E. (2006) Psychology of emotions. Moscow: Piter. 460 p. [in Russian]
24. Wang D., Anderson N.H. (1994) Excuse-making and blaming as a function of internal-external locus of control. *Eur. Psychol.* Vol. 24. No. 2. Pp. 259–302.
25. Ivcevic Z., Brackett M.A., Mayer J.D. (2007) Emotional intelligence and emotional creativity. *Journal of personality*. Vol. 75(2). Pp. 199–236.
26. Karim J. Weisz R. (2010) Cross-cultural research on the reliability and validity of the Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT). *Cross Cultural Research*. V.44(4). Pp. 374–404.
27. Vygotsky L.S. (1982) Collected works: in 6 volumes. Moscow: Pedagogy. V.2. Pp. 21–22, 357–358. [in Russian]
28. Rubinstein S.L. (1984) Emotions. *Psychology of emotions*. Moscow: Ed. Moscow State University. Pp. 152–161. [in Russian]
29. Simonov P.V. (1983) Emotional brain. Moscow: Nauka. 378 p. [in Russian]
30. Leontiev A.N. (1972) The problem of the development of the psyche. Moscow: Higher school. 274 p. [in Russian]
31. Tikhomirov O.K., Vinogradov Yu.V. (1968) Emotions in the function of heuristics. *Psychological research*. Moscow: Publishing House of Moscow State University. 170 p. [in Russian]
32. Zeigarnik B.V. (2017) Pathopsychology: a textbook for academic undergraduate studies. Moscow: Yurayt Publishing House. 367 p. [in Russian]
33. Shadrikov V.D. (2002) Introduction to psychology: emotions and feelings. Moscow: Logos. 156 p. [in Russian]

References

1. Krasnov E.V., Kornilova T.V. (2016) Emotional intelligence and tolerance for uncertainty as predictors of the performance of military leaders. *Bulletin of St. Petersburg State University*. Ser. 16. Issue. 3. Pp. 28–43 [in Russian]
2. Pyankivska L.V. (2019) Psychological prevention of the syndrome of "emotional burnout" in cadets of higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: dis. Cand. psychol. Sciences. *Ivan Chernykhovsky National University of Defense of Ukraine*. Kyiv. 196 p. [in Ukrainian]

34. Garskova G.G. (1999) Introduction of the concept of "emotional intelligence" in psychological theory. *Proceedings. scientific-practical. conf. Ananiev Readings*. St. Petersburg: Publishing House of St. Petersburg. un-ta. Pp. 25-26. [in Russian]

35. Lyusin D.V. (2004) Modern ideas about emotional intelligence. *Social intelligence: theory, measurement, research*. Moscow: Institute of Psychology of the Russian Academy of Sciences. Pp. 29-36. [in Russian]

36. Bylkina N.D., Lyusin D.V. (2000) The development of children's ideas about emotions in ontogeny. *Questions of psychology*. No. 5. Pp. 38-48. [in Russian]

37. Stepanov I.S. (2010) Psychological conditions for the formation of the emotional intelligence of the individual: diss. cand. psychol. Sciences: GOU VPO "Novosibirsk State Pedagogical University". Novosibirsk. 192 p. [in Russian]

38. Manoilo M.A. (2007) Training for the development of the emotional, intellect of the teacher: from planning to action. *School technologies*. No. 2. Pp. 126-137. [in Russian]

39. Ushakov D.V. (2009) Social and emotional intelligence: hopes, doubts, prospects. *Social and emotional intelligence: from processes to measurements*. Moscow: "Publishing House" Institute of Psychology of the Russian Academy of Sciences". Pp. 11-31. [in Russian]

40. Savenkov A.I. (2006) Emotional and social intelligence as predictors of life success. *Bulletin of practical psychology of education*. No. 1(6). Pp. 30-38. [in Russian]

41. Andreeva I.N. (2011) Emotional intelligence as a phenomenon of modern psychology. Novopolotsk: PGU. 388 p. [in Russian]

42. Nosenko E.L., Kovriga N.V. (2003) Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, main functions. Kyiv. Higher school. 126 p. [in Ukrainian]

43. Yusupova G.V. (2006) Composition and measurement of emotional competence: diss. cand. psychol. sciences. Kazan. 111 p. [in Russian]

44. Lemberg B. (2013) Emotional intelligence: how the mind communicates with feelings. St. Petersburg: Vector. 140 p. [in Russian]

45. Belkina O.A. (2009) Phenomenology of emotional intelligence. *Bulletin of the Moscow City Pedagogical University. Science Magazine. Series "Pedagogy and psychology"*. No. 4 (10). Pp. 47-62. [in Russian]

46. Manyanina T.V. (2010) Emotional intelligence in the structure of the psychological culture of personality: abstract of diss. ... cand. psychol. Sciences. Volume. state un-t. Barnaul. 22 p. [in Russian]

47. Kuznetsova K.S. (2012) Pedagogical support of younger schoolchildren in the process of formation of emotional intelligence: abstract of the thesis. diss. ... c.p.n. Sarat. state un-t im. N.G. Chernyshevsky. Saratov. 24 p. [in Russian]

Надійшла до редколегії 06.02.22

A. Julai, Postgraduate Stud.,
djulaynana@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-6110-8512
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A PSYCHOLOGICAL CONSTRUCT

The article is devoted to the disclosure of theoretical and methodological principles of the origins and development of emotional intelligence as a psychological construct. It is noted that researchers call their construct "emotional intelligence", while the views of scientists on the psychological nature of the phenomenon under study differ. On the one hand, their approaches complement each other, and on the other hand, they contradict each other. Meanwhile, a common feature of existing approaches to the definition of emotional intelligence is the understanding of this construct as the ability to adequately diagnose, understand and manage emotions. It is about the subject's own emotions and other people's emotions. Thus, modern concepts of emotional intelligence reflect the tendency to combine the irrational component of the human psyche (emotions, intuition) and the rational component (thinking, analysis, logic). Intelligence and emotions thus interact, emphasizing their complementarity rather than antagonistic relationships. All psychological approaches that describe the relationship between intellect and emotions indicate the cognitive definition of emotional manifestations of personality. Determinants are such personality qualities as the ability to evaluate and interpret events and conditions that occur (own and others), the ability to assess and anticipate the necessary and available resources to achieve this goal. Emotional intelligence is an essential mental resource of man. It helps to increase the effectiveness of activities by understanding and regulating emotions on the one hand, and improving interaction with the social environment by recognizing the emotions of others and managing them – on the other. Moreover, in stressful situations, this type of intelligence allows you to optimize energy costs, manage stressors, gain useful experience, more effectively solve problems. Emotional intelligence is not a constant value and can be successfully developed as a result of specially designed programs or through life experience.

Keywords: emotional intelligence; psychological construct; human psyche; emotional manifestations of personality; human mental resource.